

AUTOR

mgr Angelika Czuryrzkiewicz

a.czuryrzkiewicz@aon.edu.pl

Wydział Zarządzania i Dowodzenia, AON

RÓŻNE OBLICZA LUDOBÓJSTWA W DOBIE DWÓCH TOTALITARYZMÓW – NARODOWEGO SOCJALIZMU I KOMUNIZMU

Słowa kluczowe: zbrodnie przeciwko ludzkości, ludobójstwo, Holokaust, genocidium atrox, ludobójstwo kulturowe

Wstęp

Tematyka dotycząca zbrodni ludobójstwa nie jest obca we współczesnym, wydawałoby się cywilizowanym, świecie. Widmo coraz nowszych i bardziej wyrafinowanych zbrodni nie jest obce, bowiem nie zniknęły motywy, które kierują rękoma katów. Każdego dnia, na każdym z kontynentów toczą się nieustające spory, zbrodnie i wreszcie wojny¹. Postępująca i nieprzerwana intensyfikacja aktów przemocy wymierzonych zarówno w pojedynczą jednostkę, jak i w całe społeczeństwo, stanowiła i w dalszym ciągu stanowi jeden z najpoważniejszych problemów ludzkości, z którym od lat społeczność międzynarodowa nie jest w stanie sobie poradzić. Obojętność państw i organizacji międzynarodowych jest tylko potwierdzeniem strachu zakorzenionego w każdym człowieku. Strachu przed udzieleniem pomocy, zaangażowaniem i wreszcie ryzykiem podjęcia jakiegokolwiek działania czy decyzji. Wielowymiarowość problemu, jakim niewątpliwie jest owa ekstremalna forma przemocy, wymaga zdecydowanego wykroczenia poza sztywno wyznaczone ramy i zmierzenia się z próbą przeanalizowania przyczyn i konsekwencji zbrodni, a także z próbą osądzenia winnych mordów. Pomimo rosnącej świadomości i wiedzy społeczeństwa niebezpieczeństwo wystąpienia aktów ludobójstwa jest wciąż bardzo realne. Nie zniknęła rów-

---

¹ Według wyników badań AKUF (niem. *Arbeitsgemeinschaft Kriegsursachenforschung* – Instytut Badania Przyczyn Wojny) w 2010 roku toczyły się 32 konflikty zbrojne, z czego 90% miało miejsce w państwach Trzeciego Świata. Z kolei w roku 2011 ich liczba wzrosła do 36, rok później wynosiła 34. W roku 2013 zarejestrowano 30 wojen i konfliktów zbrojnych. Najświeższe badania zostały wykonane w 2014 roku i stwierdzają 31 konfliktów lub wojen na świecie. Zob. www.wiso.uni-hamburg.de [dostęp: 11.04.2016].

niez społeczna bierność i obojętność, a ta w połączeniu ze zdolną do skrajnego okrucieństwa naturą ludzką prowadzi do tak tragicznych wydarzeń, jak te zapisane na kartach naszej wspólnej historii.

Celem niniejszego artykułu jest charakterystyka ludobójstwa jako ekstremalnej formy przemocy z rozróżnieniem na trzy jego oblicza, tj. Holokaust, genocidium atrox oraz ludobójstwo kulturowe. Właściwa charakterystyka problemu nie może obyć się bez wprowadzenia w tematykę ludobójstwa, a zatem poprzedzona zostanie wyjaśnieniem podstawowych pojęć oraz uregulowań prawnych dotyczących określonych zbrodni.

Zbrodnie przeciwko ludzkości

Zgodnie z zapisem zawartym w statucie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze, powołanego w Londynie w 1945 roku, zbrodnią przeciwko ludzkości nazywa się [...] *morderstwa, wytępienie, obracanie ludzi w niewolników, deportacje i inne nieludzkie czyny, których dopuszczono się przeciwko jakiegokolwiek ludności cywilnej, przed wojną lub podczas niej, albo prześladowania ze względów politycznych, rasowych lub religijnych przy popełnianiu jakiegokolwiek zbrodni wchodzącej w zakres kompetencji Trybunału lub w związku z nią, niezależnie od tego, czy było to zgodne, czy też stało w sprzeczności z prawem kraju, w którym zbrodni dokonano*². Do momentu powstania Międzynarodowego Trybunału Karnego³ pojęcie to nie było precyzyjnie zdefiniowane. Często wręcz nadużywano go do celów propagandowych. Dopiero w 1998 roku zostało przedstawione w sposób przejrzysty. W artykule 7 Statutu Trybunału zapisano, że [...] *zbrodnie przeciwko ludzkości oznaczają którykolwiek z następujących czynów, popełniony w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej:*

- *zabójstwo;*
- *eksterminacja;*
- *niewolnictwo;*
- *deportacja lub przymusowe przemieszczanie ludności;*
- *uwięzienie lub inne dotkliwe pozbawienie wolności fizycznej z naruszeniem podstawowych reguł prawa międzynarodowego;*
- *tortury;*

---

² Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r., Dz. U. z 1947 r., nr 63, poz. 367, art. VI c.

³ Powołany 18 lipca 1998 roku na podstawie *Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego* z siedzibą w Hadze.

- *zgwałcenie, niewolnictwo seksualne, przymusowa prostytutka, wymuszona ciąża, przymusowa sterylizacja oraz jakiegokolwiek inne formy przemocy seksualnej porównywalnej wagi;*
- *prześladowanie jakiegokolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci [...] lub z innych powodów powszechnie uznanych za niedopuszczalne na podstawie prawa międzynarodowego, w związku z jakimkolwiek czynem, do którego odnosi się niniejszy ustęp, lub z jakąkolwiek zbrodnią objętą jurysdykcją Trybunału;*
- *wymuszone zaginięcia osób;*
- *zbrodnia apartheidu;*
- *inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego*⁴.

Obok zbrodni przeciwko ludzkości jurysdykcja Trybunału Karnego⁵ obejmuje:

- zbrodnię ludobójstwa zdefiniowaną w art. 6;
- zbrodnie wojenne zdefiniowane w art. 8;
- zbrodnię agresji, która w prawie międzynarodowym nie została jeszcze zdefiniowana⁶.

Pojęcie zbrodni przeciwko ludzkości często stosuje się zamiennie z pojęciem ludobójstwa, mimo iż to pierwsze ma szersze znaczenie. Oba odnoszą się jednak do radykalnego łamania praw człowieka, przede wszystkim łamania prawa do życia. Stąd też pojawia się trudność rozdzielenia obu tych pojęć i przedstawienia ich różnych definicji. Termin *genocide* stworzył profesor prawa międzynarodowego Rafał Lemkin podczas II wojny światowej. Pojęcie powstało z połączenia greckiego słowa *genos*, oznaczającego lud, rasę, naród oraz łacińskiego słowa *caedere*, co oznacza zabijanie, zgładzenie. Neologizm ten w krótkim czasie stał się słowem międzynarodowym zarówno w brzmieniu pierwotnym, jak i w tłumaczeniach (np. polskie *ludobójstwo*)⁷. Po raz pierwszy termin ten został użyty w książce *Rządy Osi w okupowanej Europie z 1944 roku*. Lemkin przedstawił wówczas definicję oraz przykłady ludobójstwa w dziejach ludzkości⁸.

---

⁴ *Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego* sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r., nr 78, poz. 708, art. 7.

⁵ Międzynarodowy Trybunał Karny z siedzibą w Hadze.

⁶ Zob. *Rzymski...*

⁷ W. Wasilewski, *Ludobójstwo. Kłamstwo i walka o prawdę. Sprawa Katynia 1940-2014*, Wydawnictwo LTW, Łomianki, 2014, s. 135.

⁸ Zob. R. Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe, Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, Washington, 1944, Clark, 2005.

Perspektywa prawna pojęcia ludobójstwo

Podstawowymi czynnikami, które skłoniły wspólnotę międzynarodową do przyjęcia uregulowań prawnych penalizujących ludobójstwo są: liczba ofiar oraz systematyczne okrucieństwo⁹. Po II wojnie światowej zbrodniarze byli karani na podstawie uregulowań prawnych zawieranych w tzw. umowach zwycięskich mocarstw. Jedną z najważniejszych umów było wówczas *Porozumienie w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej*¹⁰. Nieodłącznym elementem tego aktu była Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze. Zbrodniarzy nie oskarżano o ludobójstwo, ale o zbrodnię przeciwko ludzkości, wojenne i przeciwko pokojowi¹¹.

Definicję ludobójstwa użyto pierwszy raz podczas sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ 11 grudnia 1946 roku. Wytlumaczenie tego terminu znalazło się w rezolucji nr 96 Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych. Zbrodnię ludobójstwa określono wówczas jako *odmówienie prawa do życia grupie ludzkiej, w wyniku czego grupy rasowe, religijne, polityczne czy inne są zniszczone częściowo lub w całości*¹². Mimo iż pojęcie zbrodni ludobójstwa od tego momentu na stałe weszło do języka prawnego, a także politycznego świata, to dopiero za sprawą *Konwencji ONZ w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa*, podpisanej 9 grudnia 1948 roku, rozpoczęła się jego właściwa interpretacja i stosowanie w prawie. Została bowiem wprowadzona nadal obowiązująca definicja ludobójstwa. Artykuł 2 tejże Konwencji definiuje ludobójstwo jako *czyn, dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych, jako takich*:

- zabójstwo członków grupy;
- spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy;
- rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego;
- stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy;
- przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy¹³.

---

⁹ B. Machul-Telus, U. Markowska-Manista, L. M. Nijakowski, *Krwawy cień genocydu. Interdyscyplinarne studia nad ludobójstwem*, Wydawnictwo Impuls, Kraków, 2011, s. 24.

¹⁰ Zob. *Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej* podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r., Dz. U. z 1947 r., nr 63, poz. 367.

¹¹ B. Machul-Telus, U. Markowska-Manista, L. M. Nijakowski, *Krwawy...*, s. 25.

¹² W. Wasilewski, *Ludobójstwo...*, s. 128.

¹³ *Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa* z dnia 9 grudnia 1948 r., Dz. U. z 1952 r., nr 9, poz. 9 i nr 31, poz. 21, art. II.

Polska ratyfikowała Konwencję 18 lipca 1950 roku, a formalnie weszła ona w życie 12 stycznia 1951 roku. Pomimo iż przez wiele lat pozostawała jedynie martwym prawem, to wprowadzenie pojęcia ludobójstwa do prawa stanowionego miało ogromne znaczenie. Zmieniło się nie tylko podejście prawnicze, ale także świadomość społeczna, dzięki czemu rozpoczął się proces dążenia do prawdy i ukarania zbrodniarzy¹⁴.

Zbrodnia ludobójstwa jest uznawana przez środowisko międzynarodowe jako norma prawna bezwzględnie wiążąca, co oznacza, że jej zastosowanie nie jest zależne od woli stron. Nie można ograniczyć zastosowania takiej normy. Oznacza to przede wszystkim fakt, iż nawet jeśli dane państwo nie podpisało *Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa*¹⁵, to zbrodnia ta jest w tym państwie i tak zakazana¹⁶. Jeszcze jednym, istotnym faktem jest to, iż zbrodnia ludobójstwa nie ulega przedawnieniu¹⁷. Na mocy decyzji podjętej przez Radę Bezpieczeństwa ONZ sprawcy ludobójstwa podlegają specjalnie powołanym międzynarodowym trybunałom karnym, a także Międzynarodowemu Trybunałowi Karnemu w Hadze¹⁸.

Ludobójstwo w historii świata

Zbrodnie ludobójstwa towarzyszą człowiekowi od wieków¹⁹. Zabijano, aby osiągnąć założony cel. Czasem była to po prostu chęć przeżycia, czasem jedyny sposób na ocalenie swojego życia, a czasem silne pragnienie zdobycia czegoś, co wydawało się być niezbędne do przetrwania. Z czasem pobudki stawały się poważniejsze. Dochodziło do zbrodni, bo uważano to za jedyne słuszne wyjście. Traktowano je jako cel wyższy. W niektórych przypadkach mordowano tym, co akurat było pod ręką, a innym razem używano nowoczesnych narzędzi, broni, budowano nowoczesne obiekty, służące jako miejsce unicestwienia wielu istnień ludzkich. W każdym jednak przypadku mordowano wszystkich, bez względu na wiek, płeć czy pozycję społeczną. Przez tysiące lat zbrodni nie udało się powstrzymać. W dalszym ciągu istnieje prawdopodobieństwo, że historia może zatoczyć koło i nikt nie jest w stanie zagwarantować, że mogłoby być inaczej.

---

¹⁴ W. Wasilewski, *Ludobójstwo...*, s. 127-130.

¹⁵ *Konwencja w sprawie zapobiegania...*

¹⁶ L. M. Nijakowski, *Rozkosz zemsty. Socjologia historyczna mobilizacji ludobójczej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, 2014, s. 72.

¹⁷ Zob. *Konwencja z dnia 26 listopada 1968 r. o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości*, Dz. U. z 1970 r., nr 26, poz. 208 – załącznik.

¹⁸ Zob. M. Wasiński, *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór orzecznictwa*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, 2011.

¹⁹ Przykłady: XVIII wiek – powstanie kamizardów, wojny wandejskie, XIX wiek – masakra i wypędzenie Czerkiesów w latach 1862-1864, zbrodnie dokonane na Ormianach na ówczesnym terytorium Imperium Osmańskiego, eksterminacja Aborygenów tasmańskich, masakra bostońska.

Najokrutniejszy pod względem ilości prowadzonych działań zbrojnych oraz ilości zbrodni ludobójstwa był wiek XX. Ale zarówno wcześniej, w XIX wieku, jak i później, tj. w XXI wieku zjawisko to nie było i nie jest obce.

Wiek XIX był wiekiem niespokojnym. Każdy rywalizował z każdym. Państwa rywalizowały o bogactwa, o terytorium i o hegemonię. W Europie był to okres przede wszystkim czasów napoleońskich i utrzymującego się przez kilkadziesiąt lat koncertu mocarstw. W Ameryce XIX wiek określany jest jako wiek wojny domowej i wielkiej ekspansji na „dziki zachód”. Okres ten to również czas wielkich rewolucji w wielu dziedzinach życia. Największych zmian dokonano w przemyśle, komunikacji i technologii. Nowe, innowacyjne rozwiązania niosły ze sobą wiele korzyści. Przede wszystkim usprawniały systemy organizacji i pozwalały na efektywniejszą pracę. Ponadto pozwalały na zaspokajanie stale rosnących potrzeb ludzi, nastąpiła dywersyfikacja produktów i co się z tym wiąże wzrost zysków²⁰. Jednak pomimo niewątpliwych osiągnięć tej epoki, należy przypomnieć, że to także wiek krwawych wojen²¹. Wiek, w którym również dokonywano zbrodni ludobójstwa²².

Wiek XX to nie tylko wiek techniki i nauki, ale również wiek ludobójstwa. W tym okresie dochodziło do licznych mordów całych populacji. Ludobójstwo polityczne i czystki etniczne pozbawiły wówczas życia ponad 40 milionów ludzi²³. Obie wojny światowe, okres zimnej wojny oraz masowa dekolonizacja stworzyły warunki, w których ten najokrutniejszy sposób interakcji między grupami etnicznymi występował z przerażającą częstotliwością²⁴.

Świat nasiąknięty jest konfliktami, zbrodniami wojennymi, masakrami i ludobójstwami. Akty te towarzyszą ludziom od wieków. Pomimo ciągłego rozwoju, przemian kulturowych, postępu technologicznego oraz cywilizacyjnego, w dalszym ciągu dochodzi do nich regularnie, z różną jednak intensywnością²⁵. Ludobójstwa powodują, że w *tkance społecznej* pozostają rany. Rany, które krwawią latami, a ich całkowite wyleczenie wydaje się niemożliwe. Naturalną potrzebą jest potrzeba zemsty, a ta z kolei napędza machinę zbiorowej przemocy, którą trudno jest zatrzymać. Zamiast pokoju, toczy się nieustanna walka. Walka właściwie o wszystko. O władzę, o pieniądze, o bogactwa naturalne, a nawet odwołując się do Hitlera – o czystość rasową.

Wydawać się może, że historia niczego ludzi nie nauczyła. Pomimo powszechnej świadomości społeczeństwa oraz propagowania równości każdego człowieka i szacunku do każdej jednostki, nieustannie planowane są

---

²⁰ Zob. J. Osterhammel, *Historia XIX wieku. Przeobrażenie świata*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 2013.

²¹ Zob. tamże.

²² Przykłady zbrodni ludobójstwa w XIX wieku: eksterminacja Aborygenów tasmańskich, eksterminacja ludności etnicznej w Kongu Belgijskim.

²³ M. I. Midlarsky, *Ludobójstwo w XX wieku*, PWN, Warszawa, 2010, s. 30-40.

²⁴ Tamże, s. 46.

²⁵ B. Machul-Telus, U. Markowska-Manista, L. M. Nijakowski, *Krwawy...*, s. 202.

działania, które uderzają bezpośrednio właśnie w człowieka. Choć współcześnie ryzyko dokonania zbrodni ludobójstwa jest mimo wszystko mniej prawdopodobne niż jeszcze 20 lat temu, to zawsze należy liczyć się z taką ewentualnością, dlatego dołożyć należy wszelkich starań, aby do tego nie dopuścić. Co więcej, uświadamiać, jakie konsekwencje niesie za sobą taka zbrodnia. Bardzo ważna, jeżeli nie najważniejsza, jest praca nad pamięcią zbiorową i egzekwowanie sprawiedliwości, bowiem bez tych elementów skazani będziemy na ciągłe powtarzanie krwawej historii²⁶.

Okupacja niemiecka, Holokaust jako...ludobójstwo?

Ludzie ludziom zgotowali ten los

Zofia Nałkowska

Holokaust – pojęcie stosowane do określenia prześladowań i zagłady milionów ludzi pochodzenia żydowskiego przez władze III Rzeszy oraz jej sojuszników w okresie II wojny światowej. Grecki wyraz *holokaustikos* oznacza dosłownie ofiarę całopalną składaną bogom²⁷. W odniesieniu do eksterminacji ludności pochodzenia żydowskiego słowo to oznacza zaplanowany, zorganizowany i wreszcie systematycznie przeprowadzany mord na milionach osób, których „zbrodnią” było wyłącznie ich pochodzenie i korzenie antropologiczne. Jest to jedno z największych i zarazem najokrutniejszych ludobójstw współczesnego świata. Stanowiło ono bezprecedensową wizję zagłady grup społecznych. Mord dokonany wówczas przez Niemców, nigdy wcześniej ani później, nie został przeprowadzony na tak olbrzymią skalę. Wyjątkowość holokaustu polegała również na tym, iż w założeniu miał doprowadzić do realnej, fizycznej likwidacji narodu żydowskiego. Przy okazji tego stwierdzenia należy zaznaczyć, iż Żydzi nie byli wyłącznie biernymi ofiarami, prowadzonymi na oczywistą śmierć. Należy pamiętać, że niejednokrotnie to właśnie Żydzi przeciwstawiali się swym oprawcom z bronią w ręku, często ich zabijając. Wielu również walczyło w oddziałach partyzanckich²⁸.

Nie od razu podjęto decyzję o likwidacji narodu żydowskiego. W początkowej fazie planowano jedynie wysiedlenie Żydów poza granice państwa niemieckiego. Rozważano taką propozycję, jednak projekt nie spotkał się z aprobatą. Uważano, iż wysiedlenie nie jest możliwe do przeprowadzenia w warunkach wojny²⁹. W wyniku odrzucenia owej propozycji w 1941 roku

---

²⁶ L. M. Nijakowski, *Rozkosz...*, s. 371.

²⁷ Zob. tamże, s. 189-190.

²⁸ Tamże, s. 187-189.

²⁹ M. Gilbert, *Holocaust. Ludzie. Dokumenty. Pamięć*, Bertelsmann Media, Warszawa, 2002, s. 141.

podjęto decyzję o „ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej”. W praktyce sformułowanie to oznaczało po prostu śmierć wszystkich Żydów w Europie. Ludobójstwo dokonane przede wszystkim na Żydach, uznawane jest za *nowoczesne*, bowiem było przedsięwzięciem, które charakteryzowało się użyciem zaawansowanej technologii, nowoczesnych rozwiązań, logistyki i biurokracji³⁰. Bez tych wszystkich elementów, nie miaoby szans na realizację na tak dużą skalę.

Zbrodnie, których dokonano w okresie II wojny światowej, dotknęły głównie terytorium, nazywane „skrwawionymi ziemiami”. Należały do nich ziemie Polski, krajów bałtyckich, radzieckiej Białorusi oraz Ukrainy, a także zachodniego krańca Rosji Radzieckiej³¹. Przyjmuje się, że w ciągu kilkunastu lat (1933-1945) zamordowano tam ok. 14 milionów cywilów i jeńców wojennych. Istotny odsetek tej liczby stanowili ci, którzy zmarli na skutek zagłodzenia. Obok Żydów, w czasie wojny ofiarami padły również inne narodowości, które Niemcy uznawali, podobnie jak Żydów, za gorsze.

Ludobójstwo dokonane przez nazistowskich Niemców podzielić można na kilka etapów. Pierwszy z nich wiązał się głównie ze zdefiniowaniem wrogów narodu niemieckiego. Zgodnie z ideologią nazistowską, wrogiem był każdy, kto nie był Aryjczykiem. Należało zatem pozbyć się nieprzyjaciela. Naziści przede wszystkim zdefiniowali kategorie ofiar, ale także posiadali obszerny katalog wrogów politycznych, którzy stanowili realne zagrożenie dla działania NSDAP (niem. *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*). Mnogość kategorii wrogów nazistowskich Niemców przedstawia klasyfikacja, którą stosowano w obozach koncentracyjnych. Dokonano wówczas wyróżnienia sześciu podstawowych kategorii więźniów. Należeli do nich więźniowie:

- polityczni;
- badacze Pisma Świętego i duchowni;
- emigranci;
- aspołeczni;
- przestępcy pospolicci;
- homoseksualiści³².

Wyróżnioną kategorię stanowili Żydzi, których znak dołączony był do oznaczeń obozowych. Drugi etap nazistowskiego ludobójstwa wiązał się z wszelkimi działaniami, które odbierały Żydom szereg praw, przysługujących całemu społeczeństwu. W wyniku tego procesu wzmocniano w świadomości Niemców odrębność kategorii ofiar. I tak duży dystans pomiędzy Niemcami, a resztą społeczeństwa powiększał się z każdym kolejnym dniem. Dodatkowy wpływ na to miało między innymi bogacenie się Niem-

---

³⁰ L. M. Nijakowski, *Rozkosz...*, s. 187.

³¹ Tamże, s. 188.

³² Tamże, s. 190.

ców kosztem innych wykluczonych ze społeczeństwa narodów upokarzanych i dyskryminowanych. Znaczącym elementem był tu również sabotaż, który miał doprowadzić Żydów, a także inne grupy, do dobrowolnego opuszczenia terytorium III Rzeszy. Przemoc i okrucieństwo dotyczyły od początku potencjalne ofiary. Motywowane były w głównej mierze antysemityzmem, ale również chęcią zemsty za zbrodnie, których rzekomo dokonano w historii na Niemcach. Trzeci etap tożsamy był z eksperymentowaniem jak skutecznie rozwiązać „kwestię żydowską”³³. Poszczególne organy państwowe, podejmowały w ramach owych eksperymentów szereg działań, które miały doprowadzić do pożądanego efektu. Ten okres w historii charakteryzują liczne naciski ze strony Gestapo (z niem. *Geheime Staatspolizei*) i masowe wywózki ludności do obozów koncentracyjnych i zagłady, w których mogli jedynie egzystować i czekać na nieuchronną śmierć. Podstawą prawną eksterminacji *podludzi*, była *Ustawa o ochronie zdrowia dziedzicznego ludu niemieckiego*, uchwalona w 1935 roku. Rozpoczęto od mordowania dzieci, których rodzicom wmawiano, iż zmarły z przyczyn naturalnych. Następnie mordowano osoby dorosłe – w pierwszej kolejności chore psychicznie i niepełnosprawne. Rozpoczęły się eksperymenty związane z metodami zabijania. Eksperymenty dotyczące ludobójstwa Niemcy prowadzili znacznie wcześniej na ludności murzyńskiej w koloniach niemieckich w Afryce przed I wojną światową i w jej trakcie. W czasie II wojny światowej zaczęto stosować komory gazowe i opracowano przy tym procedury doprowadzania do nich ofiar, a następnie utylizacji ciał³⁴. Powszechną formą zabijania był także zastrzyk z trucizną. Z każdym dniem mordowano coraz większą liczbę osób. Ofiarami padali również ranni żołnierze Wehrmachtu, którzy nie rokowali przyniesienia korzyści dla Niemiec. Kolejny, czwarty etap, ściśle związany jest z okupacją zdobytych obszarów. Niezwykle okrutna i zarazem barbarzyńska, okazała się okupacja narodów słowiańskich, które miały zostać zredukowane, a następnie przekształcone w niewolniczą siłę roboczą. Zamierzenia te doprowadziły do przygotowania na rozkaz Himmlera³⁵ tzw. Generalnego Planu Wschód. Był on wyrazem imperialistycznych roszczeń, zakorzenionych w Niemczech, wobec Wschodu. Stanowił nazistowski plan osiedleńczy i germanizacyjny terenów Europy Środkowo-Wschodniej i Wschodniej³⁶. Plan zakładał deportację ponad 30 milionów Słowian na Syberię,

---

³³ M. Gilbert, *Holocaust...*, s. 144.

³⁴ Tamże, s. 120-123.

³⁵ Heinrich Luitpold Himmler – polityk, jeden z głównych przywódców Niemiec hitlerowskich, zbrodniarz wojenny. Szef kolejno: SS (od 1929), Gestapo (od 1934), niemieckiej policji (od 1936), Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (od 1943).

³⁶ L. M. Nijakowski, *Rozkosz...*, s. 194.

a tym samym osiedlenie w ich miejsce Niemców z innych regionów Europy³⁷.

Planowy pogrom Żydów nie był wcale łatwym zadaniem. Rozkaz był jasny – należało zabijać nieustannie. Wyzwaniem okazało się *zoptymalizowanie* mordu oraz *racjonalne* pozbywanie się ciał ofiar. W literaturze, wśród wielu opisów postępowania ze zwłokami, podany jest między innymi taki, który mówi o dużej liczbie nagich Żydów zrzuconych do wykopanego wcześniej dołu, na dnie którego znajdowało się niegaszone wapno. Ciała zostały wówczas polane wodą, co wywołało reakcję chemiczną i powstanie silnie żrącej substancji – wodorotlenku wapnia. Ludzie umierali powoli w straszliwych męczarniach, co stanowiło wstrząs także dla samych katów. Jak się okazało, metoda była skuteczna, bowiem dała pewność pozbycia się ciał ofiar, ale wywołała również opłakane skutki dla sprawców, a mianowicie przyczyniała się do licznych urazów psychicznych³⁸. W ostateczności jednak stosowano z reguły inną metodę. Kazano ludności kłaść się w wykopanym dole, na górze ludzkich ciał, w równych rzędach, po czym jeden z żołnierzy przechodząc po nich, strzelał każdej jednej osobie w tył głowy. Pozwalało to na optymalne wypełnienie każdego z masowych grobów, a oprawcy nie musieli patrzeć ofierze w oczy. Niemieckie ludobójstwo zostało zrealizowane na tak ogromną skalę, bowiem miało szerokie poparcie wśród społeczeństwa niemieckiego. Nieznaczną część ludności krajów okupowanych biernie odnosiła się do idei Holokaustu ze względu na przewidywane sankcje okupanta. Bez wątplenia mówić tu można o obojętności środowiska międzynarodowego, ale również o przyzwoleniu na te wszystkie zbrodnie. Nieznaczną część ludności krajów okupowanych, tzw. zwykli ludzie, angażowała się w tę jakże okrutną ludobójczą maszynę. Z różnych przyczyn wskazywano miejsca, w których ukrywali się Żydzi, a nawet ich wyłapywano, tak aby można było ich osądzić, co było jednoznaczne z natychmiastową śmiercią. Znaczna część społeczeństwa odmawiała Żydom schronienia i pożywienia, ze względu na przewidywane sankcje okupanta, tym samym skazując ich na śmierć głodową³⁹.

Bezsporna skala zbrodni w połączeniu z jej konsekwencjami doprowadziły do uznania Holokaustu za „wzorcowe” totalne ludobójstwo, które dla wielu stanowi punkt odniesienia przy próbie zdefiniowania ludobójstwa w ogóle⁴⁰. Holokaust dokonany głównie na ludności pochodzenia żydowskiego był dziełem niemieckiego totalitaryzmu. Dziełem, które doprowadziło

---

³⁷ R. Sudziński, W. Jastrzębski, *Wrzesień 1939 roku i jego konsekwencje dla ziem zachodnich i północnych Drugiej Rzeczypospolitej*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 2001, s. 143-163.

³⁸ L. M. Nijakowski, *Rozkosz...*, s. 194-196.

³⁹ M. Gilbert, *Holocaust...*, s. 156.

⁴⁰ L. M. Nijakowski, *Rozkosz...*, s. 203.

do śmierci milionów ludzi wyłącznie ze względu na ich pochodzenie. Dziełem, którego nie sposób zapomnieć, a tym bardziej wybaczyć, jednym z najtragiczniejszych, zapisanych na kartach współczesnej historii ludzkości.

Holokaust jest przykładem zbrodni popełnionej przede wszystkim z ideologicznych przekonań. Ogrom tragedii, jaka wówczas się rozegrała, jest niewyobrażalny. Miliony ofiar, lata życia w strachu oraz urazy fizyczne i psychiczne odczuwane po dziś dzień – to tylko kilka z wielu konsekwencji Holocaustu. Ten okres to jeden z najokrutniejszych i najsmutniejszych w historii współczesnego świata.

Skalę problemu obrazuje poniższa mapa, na której zaznaczone są przede wszystkim niemieckie obozy koncentracyjne i obozy zagłady, znajdujące się na terenie wielu obecnych państw europejskich⁴¹, w których śmierć poniosły miliony ludzi (rys.1.).

Źródło: upload.wikimedia.org [dostęp: 11.04.2016].

Rys. 1. Holocaust – mapa zasięgu

⁴¹ Oprócz Polski obozy koncentracyjne i obozy zagłady znajdowały się w granicach obecnych ponad 20 krajów europejskich, w tym: Niemcy, Austria, Białoruś, Czechy, Słowacja, Francja, Dania, Belgia, Holandia, Włochy, Litwa, Łotwa, Estonia, Norwegia, Węgry, Serbia, Chorwacja, Słowenia, Bułgaria, Macedonia.

Dziki ludobójstwo – *genocidium atrox*

Zabójstwa, trwałe uszkodzenia zarówno ciała, jak i psychiki tych, którym udało się przeżyć oraz powszechność tortur na ludziach bez względu na wiek, płeć czy wykształcenie, to tylko kilka z wielu cech charakterystycznych dla *genocidium atrox*. Wszystkie te czynniki uprawniają do nazwania zbrodni ludobójstwa właśnie takim pojęciem, a więc ludobójstwem strasliwym, dzikim. Samo pojęcie zostało zdefiniowane przez Ryszarda Szawłowskiego⁴². Okrucieństwo i bezwzględność z jakimi traktowano napadniętych, pastwienie się nad ofiarami i stosowanie wobec nich wyrafinowanych tortur zasługują na szczególne potępienie, stąd też ludobójstwo to określić należy mianem *genocidium atrox* – czyli ludobójstwa okrutnego⁴³. Łacińskie słowo *atrox* oznacza okrutny, straszny, dziki, okropny. Stąd *genocidium atrox* to mordowanie, ale połączone ze strasliwymi torturami, zadawanymi ofiarom.

Niewyobrażalne bestialstwo, mordowanie wszystkich, począwszy od jeszcze nienarodzonych, przez niemowlęta, dorosłych, aż po starszych ludzi, połączone z torturami, cechuje wiele ze współczesnych ludobójstw. Jednak najbardziej widoczne i najlepiej udokumentowane są przykłady z XX wieku. Do jednych z najokrutniejszych ludobójstw należą: zbrodnia dokonana przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945, a także masakra Czerwonych Khmerów w Kambodży – zbrodnia dokonana na własnym narodzie.

Największa rzeź w historii, autoludobójstwo, eksperyment Pol Pota – to tylko niektóre określenia, które stały się synonimami ludobójstwa w Kambodży. Masakra trwała 5 lat i przypada na okres panowania w kraju Czerwonych Khmerów na czele z Pol Potem, tj. na lata 1975-1979. Stosunkowo niedawno w tym azjatyckim kraju doszło do ogromnej zbrodni, która pochłonięła życie ponad 2,5 mln ludzi. Polityka i reżim Pol Pota doprowadziły do śmierci około 30% społeczeństwa Kambodży. Lata, w których miała miejsce rewolucja Czerwonych Khmerów, są nieporównywalne pod względem nasilenia działań terrorystycznych, a także liczby morderstw⁴⁴. Zdecydowana większość ofiar to sami Kambodżanie, stąd też ludobójstwo w Kambodży określane jest mianem autoludobójstwa.

Czerwoni Khmerzy prowadzili najbardziej ekstremalną politykę wewnętrzną Kambodży w historii współczesnego świata. Ludzie umierali z głodu, ale nie wolno było uprawiać ziemi. Jediną dopuszczalną przez panujących własnością, była miska i łyżka do jedzenia ryżu. Wszyscy zostali zrównani wobec prawa. Rodzicom odbierano dzieci, które potem donosiły na swych bliskich, a nawet same wykonywały egzekucje. Nawet okazywanie

---

⁴² Polski politolog, specjalista z zakresu prawa międzynarodowego.

⁴³ *Encyklopedia Katolicka*, tom XI, KUL, Lublin, 2006, s. 125-127.

⁴⁴ M. Śliwiński, *Zbrodnia, Kłamstwo, Amnezja. Rewolucja Czerwonych Khmerów w Kambodży*, Przegląd Wschodni, Warszawa, 1998, s. 8.

uczuć było zabronione. Ludziom wmawiano, że Bóg umarł, ale żeby się nie obawiali, bo Partia wszystkim się zajmie. Przekonywano, że Angkar⁴⁵ zidentyfikowała nową chorobę, polegającą na zbytym myśleniu o życiu w przedwojennej Kambodży. Ludzie mieli być jak bydło i myśleć tylko i wyłącznie o Partii i kochać tylko Angkar. Mieli obowiązek czcić dzieci, których umysłów nie zdeprymowała jeszcze przeszłość. Nie można było znać języków obcych. Jeśli chciało się przeżyć, nie można było mieć nawet przeszłości. Kto zwierzał się Partii – zniknął. Nikt nie wiedział gdzie, ale też nikt nie pytał, bo przeżyć mogli tylko cisi⁴⁶.

Polityka prowadzona przez Czerwonych Khmerów, na czele z Pol Potem, znana jest pod nazwą *Rok Zerowy*. Przyjmowano, że nic wcześniej nie było. Życie zaczęło się wówczas od początku. Wiatr niósł wszechobecny strach i nienawiść⁴⁷. Najmniejszy błąd, chwila słabości czy nieposłuszeństwo, oznaczało natychmiastową śmierć. Polityka Czerwonych Khmerów doprowadziła do śmierci tysiące ludzi. Część z nich nie przeżyła morderczej pracy na roli i brutalnego torturowania, a część z nich zamordowano, bo nie odpowiadali wizji przyszłej Kambodży. Nie ulega wątpliwości, że okres panowania Pol Pota w Kambodży to przykład ekstremalnej formy przemocy, przede wszystkim względem własnego narodu.

Radykalny program rewolucji Czerwonych Khmerów obejmował wszystkie sfery życia człowieka – społeczną, polityczną, kulturalną oraz obyczajową. W wyniku przeprowadzonych reform w kraju nastąpił poważny kryzys, z którego Kambodża nie może się wydostać. Wyróżnić można główne cechy i procesy, które zachodziły podczas trwania reżimu Pol Pota. Należą do nich: deportacje, dezintegracja społeczna, głód, ubóstwo, liczne choroby i epidemie, masowe mordy oraz restrukturyzacja wewnętrzna w organizacji Czerwonych Khmerów.

Ludobójstwo kulturowe

Mówiąc o ludobójstwie kulturowym, mamy na myśli wydarzenia, podczas których o życiu i śmierci decydowała jedynie przynależność kulturowa. Fakt urodzenia się w określonym miejscu decydował o całym życiu danej jednostki. W jednej chwili szczęście zostało zakryte przez łyż cierpienia i smutku. Tak niewiele wystarczyło, aby pozbawić drugiego człowieka najważniejszego z praw – prawa do życia.

---

⁴⁵ Ścisłe przywództwo Komunistycznej Partii Kambodży. Na czele partii stała tajna organizacja *Angkar Loeu* – Najwyższa Organizacja.

⁴⁶ Informacje zaczerpnięte na podstawie nakręconego w 1984 roku przez Brytyjczyków filmu pt. *Pola Śmierci*, który opowiada o losach kambodżańskiego dziennikarza Ditha Prana, któremu udało się uciec z obozu pracy.

⁴⁷ M. Sliwiński, *Zbrodnia...*, s. 28.

Zbrodnie te jedynie potwierdzają fakt, iż nikt nie może czuć się naprawdę bezpieczny w wydawałoby się cywilizowanym świecie, gdzie na każdym kroku promuje się równość, braterstwo, zachowania antyrasistowskie i przede wszystkim pokój na świecie. Nie ma tu znaczenia, czy jest to kontynent europejski, azjatycki czy afrykański. Problemem są sami ludzie i ich natura, która sprawia, że człowiek jest w stanie posunąć się do takich działań. Nie da się wyobrazić, co mogło kierować rękoma katów. Jakich słów należało użyć, aby przekonać ludzi do zabijania swych przyjaciół czy członków rodzin? Co sprawia, że kolor skóry czy wyznanie świadczy o wartości człowieka? Jak można odebrać człowiekowi największą z jego wartości – życie? Mimo iż pytań jest wiele, wytłumaczenia próżno szukać. Niewytłumaczalne jest bowiem tak straszliwe okrucieństwo.

Zjawisko ludobójstwa nie jest obce również w XXI wieku. Klasycznym przykładem ludobójstwa kulturowego są wydarzenia w Rwandzie w 1994 roku. Rzeź w Rwandzie właściwie niejako zamknęła wiek XX, ale jednocześnie uświadomiła ludności świata, że groźba ludobójstwa jest wciąż realna i nie zniknęła, jak mogłoby się wydawać, wraz z końcem zimnej wojny i transformacji krajów komunistycznych⁴⁸. Masakra w Rwandzie zabrała życie setkom tysięcy osób. W ciągu około 100 dni⁴⁹ ekstremiści Hutu zamordowali nawet milion osób pochodzenia Tutsi. Zbrodnie ta charakteryzuje się przede wszystkim wymordowaniem ogromnej liczby ludzi w niedługim czasie, przy użyciu mniej lub bardziej wymyślnych narzędzi, głównie z pobudek przynależnościowych, stąd też określana jest mianem ludobójstwa kulturowego.

Świat wiedział i widział, co dzieje się na kontynencie afrykańskim, ale milczał. Nie zrobiono w zasadzie nic, co ocaliłoby tych niewinnych ludzi. Pozwolono, aby brat zabijał brata. Nie ma słów, które opisać mogłyby ból i cierpienie po stracie swej rodziny, przyjaciół, znajomych. W tym jednak przypadku mordowanie swych towarzyszy było na porządku dziennym. Złość i gniew, jakie zostały zakorzenione w sercach i umysłach grupy Hutu, przyniosły jedną z największych tragedii na kontynencie afrykańskim. Ludobójstwo w Rwandzie to przejaw wyjątkowej bezduszności i obojętności. Skłania do refleksji i wciąż pozostawia wiele pytań, na które do dnia dzisiejszego nie odpowiedziano, z których najważniejsze wydaje się pytanie: dlaczego świat po prostu nie zareagował?

---

⁴⁸ L. M. Nijakowski, *Rozkosz...*, s. 203.

⁴⁹ Za datę rozpoczęcia rzezi podaje się 6 kwietnia 1994 roku, czyli datę zestrzelenia samolotu w Kigali, w którym lecieli prezydenci Rwandy i Burundi. Obaj zginęli. Masakra trwała do pierwszych dni lipca tego samego roku.

Podsumowanie

Na podstawie powyższego artykułu można stwierdzić, iż pojęcie *ludobójstwo* stało się współcześnie niezwykle szczególnym terminem. Istotnym przede wszystkim ze względu na jego prawne i naukowe znaczenie oraz dynamicznie rozwijające się *studia nad ludobójstwem*, a także przez wzgląd na jego polityczną etykietę, która stała się narzędziem, przy pomocy którego stygmatyzuje się politycznych wrogów. Historia dostarczyła do tej pory aż nadto przykładów tej jakże okrutnej zbrodni. Każdy akt przemocy stanowi oddzielny rozdział i oddzielną tragedię zarówno całego społeczeństwa, jak i poszczególnych osób. Ludobójstwo nie jest wyłącznie krwawą przeszłością, bowiem stanowi realne zagrożenie współczesnego świata.

Ludobójstwo wywołuje szereg urazów fizycznych i psychicznych. Nie należy zapominać również o istotnym elemencie, jakim jest chęć zemsty. Jedne akty przemocy, pociągają za sobą kolejne i tak bez końca. Machiny nienawiści i okrucieństwa ludzkiego nie jest w stanie nic usprawiedliwić, bowiem nic nie jest w stanie zrekompensować utraty najbliższych. Bierne przyglądanie się krzywdzie innych tożsame jest z przyzwoleniem dla ludobójstwa. Do dnia dzisiejszego stwarzane są jedynie pozory pomocy instytucji i organizacji międzynarodowych. Taka postawa wobec potrzebujących prowadzi do ztracania własnego człowieczeństwa.

Podsumowując, ludobójstwo stanowi jedno z największych i zarazem bardzo realne zagrożenie współczesnego świata. Zarówno globalizacja, jak i ciągły rozwój technologiczny, wzrost świadomości społeczeństwa, edukacja, nieustanna rywalizacja i niezmienna natura ludzka pogłębiać mogą różnice i spory międzyludzkie, które w efekcie doprowadzić mogą do zbrodni ludobójstwa. Przygnębiający, ale także z drugiej strony pocieszający jest jednak fakt, że za wszystkimi działaniami stoi zwykły człowiek, na którego wpływ mają przede wszystkim inni ludzie. Wystarczającym zatem rozwiązaniem jest zrozumienie innych, tolerancja ich odmienności i szacunek wobec ich różnorodności.

Bibliografia

1. *Encyklopedia Katolicka, tom XI*, KUL, Lublin, 2007.
2. Gilbert Martin, *Holocaust. Ludzie. Dokumenty. Pamięć*, Bertelsmann Media, Warszawa, 2002.
3. *Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa*, Nowy Jork, 9 grudnia 1948 r., Dz. U. z 1952 r., nr 9, poz. 9 i nr 31, poz. 213.
4. Nijakowski Lech, *Rozkosz zemsty. Socjologia historyczna mobilizacji ludobójczej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, 2014.

5. Machul-Telus Beata, Markowska-Manista Urszula, Nijakowski Lech, *Krwawy cień genocydu. Interdyscyplinarne studia nad ludobójstwem*, Impuls, Kraków, 2011.

6. Midlarsky Manus, *Ludobójstwo w XX wieku*, PWN, Warszawa, 2010.

7. *Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego* sporządzony w Rzymie w dniu 17 lipca 1998 r., Dz. U. z 2003 r., nr 78, poz. 708.

8. Sudziński Ryszard, Jastrzębski Włodzimierz, *Wrzesień 1939 roku i jego konsekwencje dla ziem zachodnich i północnych Drugiej Rzeczypospolitej*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 2001.

9. Wasilewski Witold, *Ludobójstwo. Kłamstwo i walka o prawdę. Sprawa Katyń 1940- 2014*, Wydawnictwo LTW, Łomianki, 2014.

10. Wasiński Marek, *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór orzecznictwa*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, 2011.

DIFFERENT FACES OF GENOCIDE IN THE AGE OF TWO TOTALITARIAN REGIMES – NATIONAL SOCIALISM AND COMMUNISM

Abstract: Multidimensionality of the problem, which undoubtedly genocide is, requires attempts to characterize and analyze the causes and consequences of this extreme form of violence. Despite growing awareness and knowledge of society, the risk of acts of genocide, is still very real. In the article there are presented different faces of genocide: Holocaust, *genocidium atrox* and cultural genocide. These various examples and different types of crime, despite the differences in the course, the method of extermination, the tools used and the reasons, in effect, lead to the same i.e. depriving people of their most important rights – the right to life.